

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

ХУРШИД ДАВРОННИНГ АДАБИЙ –ЭСТЕТИК ҚАРАШЛАРИ

*Ахмедова Шоира Нематовна,
БухДУ ўзбек адабиёти кафедраси профессори, ф.ф. доктори*

Аннотация. Мақолада Х.Давроннинг адабий-эстетик қарашларини ўзида жамлаган баъзи суҳбат, адабий-танқидий, тарихий-маърифий мақола ва бадиалари таҳлилга тортилган. 70 ёшни қаршилайётган адибнинг адабий-танқидий асарлари, мақола ва эсселари адабидеяшуносликда кам тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: адиб, суҳбат, бадиа, эссе, тарихий-маърифий бадиа, эркинлик, эстетика.

ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ВЗГЛЯДЫ ХУРШИДА ДАВРОНА

*Ахмедова Шоира Нематовна,
профессор кафедры узбекской литературы Бухарского
государственного университета, доктор филологических наук.*

Аннотация. В статье анализируются некоторые беседы, литературно-критические, историко-просветительские статьи и стихотворения Х. Даврона, содержащие литературоведческие и эстетические воззрения. Литературно-критические произведения, статьи и очерки 70-летнего писателя мало изучены в литературоведении.

Ключевые слова: писатель, диалог, эссе, очерк, историко-просветительское эссе, свобода, эстетика.

LITERARY-AESTHETIC VIEWS OF HURSHID DAVRON

*Akhmedova Shoira Nematovna,
Professor of the Department of Uzbek Literature, Bukhara State
University, Doctor of Philology.*

Annotation. The article analyzes some conversations, literary critical, historical and educational articles and poems by X. Davron, containing literary and aesthetic views. Literary-critical works, articles and essays of the 70-year-old writer have been little studied in literary criticism.

Key words: writer, dialogue, badia, essay, historical and educational essay, freedom, aesthetics.

Кириш. Истеъдодли шоир ва публицист Хуршид Даврон 1952 йил 20 январ куни Самарқанд вилояти, Самарқанд туманидаги Чордара қишлоғида туғилган. Тошкент давлат университетининг журналистика факултетини тугатган. Турли нашриёт ва ижодий ташкилотларда ишлаган. Маънавият ва маърифат марказида раҳбар ўринбосари, 1996 йилдан Ўзбекистон телевидениеси «Ёшлар» телеканалининг бош директори бўлиб ишлаган. Унинг илк шеърлари «Шарқ тонги» туман

газетаси, вилоят газетасида босилган. Катта адабиётга кириб келиши 1976 йили «Гулистон» журналида устоз шоир Эркин Воҳидовнинг оқ йўли билан бошланган. Дастлабки шеърлар тўплами — «Қадрдон кўёш», «Шаҳардаги олма дарахти», «Тунги боғлар», «Учиб бораман кушлар билан», «Тўмариснинг кўзлари», «Болаликнинг овози», «Қақнус», «Полёт одинокой птицы», «Самарқанд хаёли», «Баҳордан бир кун олдин» каби шеърый тўпламлари нашр этилган.

Шеърларида воқеликка янгича нигоҳ билан қаровчи, табиат, жамият ва кишилар ҳаётида юз бераётган ўзгаришларни синчковлик билан кузатувчи, айна пайтда бокира ёшликка хос ҳайрат хиссини сақлаб қолган зукко шоир сифатида гавдаланади. Хуршид Даврон сўзга, ифода воситалари ва шеърый шаклларга юксак мезонлар асосида ёндашади. Хуршид Даврон 90-йилларда шеърыйдан кўра насрий жанрларда самарали ижод қилди. У олис ўтмишда яшаган унутилмас тарихий сиймолар ҳаёти ва фаолияти билан қизиқиб, улар ҳақидаги мўтабар қўлёзма манбалар билан танишди ва Бибихоним ҳақида «Самарқанд хаёли», Улуғбек ҳақида «Соҳибқирон набираси», Шайх Кубро ҳақида «Шаҳидлар шоҳи» каби тарихий-маърифий қиссаларни яратди. Хуршид Даврон бу асарлари билан 90-йилларда Ўзбекистонда тарихий ўтмишга бўлган муносабатнинг яна ҳам қизғин тус олишига муносиб ҳисса қўшди.

Драматург сифатида бундай тарихий сиймолар ҳаётини пухта ўрганиб, улар ҳақида сахна асарлари ҳам ёзди («Мирзо Улуғбек» — «Алғул», «Бобуршоҳ»). Хуршид Даврон тарихий мавзудаги бу асарлари билан ҳозирги ўзбек драматургиясига ўтмишда яшаган ажойиб ватандошларимизнинг ёрқин образларини олиб кирди. Шарқ ва Ғарб шоирларининг асарларидан иборат «Қирқ бир ишқ дафтари» ва япон шоирларининг шеърларидан таркиб топган «Денгиз япроқлари» тўпламларини ўзбек тилига таржима қилган.

Ўзбекистон халқ шоири Хуршид Даврон «Дўстлик» ордени билан мукофотланган. Жорий йилда адибнинг 70 йиллик юбилеи нишонланмоқда.

Асосий қисм. Хуршид Даврон ўзбек адабиётида ранг-баранг шеърыйи, драматик асарлари, дostonлари, таржималари, тарихий – маърифий бадиалари, адабий-танқидий мақолалари, публицистик асарлари билан ўзига хос ўрин эгаллаган ижодкорлардан биридир. Хуршид Давроннинг адабий-эстетик қарашларини ўзида жам этган адабий-танқидий, илмий, публицистик ишларини қуйидаги уч гуруҳга ажратиб ўрганиш мумкин.

1. Адабий-танқидий мақолалар, суҳбатлар.
2. Тарихий-маърифий бадиалар
3. Публицистик лавҳалар, мақолалар

Бу асарларни адибнинг мозий қатларида яширинган сирли хаёлот олами ва бадиият уйғунлиги, шунга мос ўзига хос қарашлари, энг муҳими, Ватанга, унинг тарихига муҳаббат туйғулари бирлаштириб туради.

Адиб бир суҳбатида адабиёт ҳақида фикр юритар экан, Адабиёт янгиланиш курашининг кундалик дафтари, ҳақиқат кўзгуси бўлмоғи керак деб ҳисоблайди. “Баъзилар хусусан ўзбек адабиёти шу ўринда

оқсаяпти, дейиши турган гап. Бу бир томондан тўғри, иккинчи томондан тўла бўлмаган фикрдир. Адабиёт қандайдир ишлаб чиқариш корхонаси ҳам эмас, адабиётда мажбуриятлар олинмайди. У ҳақда сон кўрсаткичлари билан эмас, балки муайян рух, виждон, юрак, ақл сифатлари орқали мушоҳада юритмоғимиз зарур”[5,26]. Яратилаётган асарларда халқимизга бера олиши мумкин бўлган маънавий қудрат, салмоғ ҳақидагина гапириш шарт, бунинг учун ҳақиқатни айтиш, халқимизнинг яратувчилик қудратини уйғотишимиз керак деб ҳисоблайди адиб. “Кўнглимизда юлдузлар чакнасин!” деб номланган шоира Зебо Мирзо билан бўлган суҳбат қайта қуриш даврининг охириги йилларида ўтказилган. “Бирок, қардош халқлар маданият ва фан арбобларининг ноҳақ репрессия қилингани ҳақидаги фактлар кенг ошкор қилинаётган бир даврда нега биз жиммиз? Нега Файзулла Хўжаев, Акмал Икромов, Абдулла Қодирий. Чўлпон, Фитрат, Бехбудий, Усмой Носир, Боту қабилар тақдирида рўй берган қора кечалар ёритилмаяпти? Гапириш шарт ва зарур. Бугун биз гапирмасак, эртага ўша ноҳақликларга бизлар ҳам шерик бўлган ҳисобланамиз” деб жой куйдирган адиб орзу қилган бир қанча ишлар Истиқлол даврига келиб, амалга ошди, албатта. Аммо қалбини халқ дарди, орзу-интилишлари эгаллаган ҳар бир ижодкор унинг келажагига умид билан қараши табиий. Шунинг учун бошқа бир суҳбатида “Яшашдан мақсад нима? деган саволга шундай жавоб беради: Шахсан мен бу сўроққа америкалик буюк шоир Роберт Фрост сатрлари орқали жавоб топгандай бўлдим.

Йўл узок,

Атрофи қора чангалзор,

Лекин мангу уйкуга қадар

Ундан албатта ўтмоғим даркор.

Жамият ва инсонлар ўртасидаги лоқайдликнинг туб моҳиятини маърифатсизликда деб билган адиб “Адабиётга — инсонга муҳаббат илми” деб қарайди. Х.Даврон ҳам ўз халқининг орзу-интилишлари билан яшаётган ижодкор эканлиги унинг асарларида ёрқин намоён бўлади.

Ҳақиқий ижодкорлар ўз халқидан бир қадам олдинда юради дейишади. Бу фикр қанчалик тўғри эканлигини Х.Давроннинг қуйидаги мулоҳазалари тасдиқлайди: “Бугунги кунда рус тилининг том маънодаги дўстлик тилига айлангани — шубҳасиз жамиятимизнинг ютуғи. Бирок, шунинг ёдда тутиш керакки, ҳар бир халқдаги маънавий қудрат фақат она тилидагина шаклланади. Ўз она тилини пухта эгаллаган одамгина рус тилини осон ва тез эгаллай олади. Ўз она тилини севган одамгина бошқа тилларниям ҳурмат қила олади. Биз эса рус тилини ўқитишга эътиборни кучайтирган сайин ўзбек тилини ўқитишга панжа орасидан қараймиз. Турмушимизни бошқариб турган ташкилотларда иш юрги зиш, олий ўқув юрларида техника, медицина, кишлок хўжалиги, аниқ фанлар... ҳатто маданият соҳаларига оид дарслар кўпинча рус тилида ўрганилади. Бу жуда керак, аммо бунинг оқибатида ўзбек тили фақат адабиёт тили бўлиб қолмоқда, илм-фан тили ривожланишдан қолиб кетмоқда”[5,46]. Ўз вақтида ва ҳаққоний айтилган бу мулоҳазалар бугунги кунда ҳам долзарблигини йўқотмаганлигини даврнинг ўзи кўрсатиб турибди. Суҳбатни адиб “Энг аввало ўғилларимиз ва қизларимиз осмони тинч ва

мусаффо бўлишини истайман. Уларнинг кўнгил осмонида эса Навоий, Улуғбек, Бобур, Қодирий, Ойбек, Тўмарис ва Муқанна юлдузлари чарақлаб турсин, деган эзгу истаклар билан тугатади.

Адибнинг буюк устозлар ижодига ҳурмат билан қарашининг намунасини “ўлмас сатрлари халқимиз юрагида қон каби гупиллаб яшаб” турган Ойбек ижодига бағишланган “Ўчмаган овоз, сўнмаган қон” мақоласи орқали кўриш мумкин. Асл шоирлар, Белинский таъбири билан айтганда, «мангу яшовчи ва ҳаракат қилувчи ҳодисалар туркумига мансубдир. Бундай ҳодисалар ҳатто ўлимга дуч келган нуқтада ҳам сира тўхтамайдилар, балки жамият онгида ривожланаверадилар». Ойбек фаолиятига адиб худди мана шу нуқтаи назардан баҳо беради. Ойбекка муносабатимизга, Ойбек дунёсини англашимизга, унга бўлган сўнмас муҳаббатимизга фақат бир фазилат сабаб: «Ойбекнинг бизга таъсирида ҳамиша ижодий — руҳимизни озод ва пок қилувчи, маънавиятимизни тартибга солувчи зўр қудрат бор. Ойбек шеърлятида, Ойбек шахсиятида, Ойбек даҳосининг табиатида ҳамиша ҳақиқий санъатга хизмат қилувчи мана шу буюк маънавий қудратни кўрамиз.

Ойбек шеърляти сирли, мўъжизаларга бой, тасвири ғоят залвор тўғёнлар жо галаёндир, ой шуъласидай ёруғ ҳислар бекинган кўшиқдир. Шу билан бирга, оташин юрак кечинмаларнинг ёдномасидир» [5,78]. Адиб бу шеърларни ўқиган пайтимда вужудида шундай бир тасвири ноаён ҳайрат ва дард сезадикки, бу дунёда яшашдан мақсад — олаётган ҳузурларининг энг гўзали ва ёқимлиси бўлиб туюлишини тан олади. Ойбекнинг қанчадан қанча гўзал. буюк сатрларини мисол сифатида келтиради.

Х.Даврон инсонни идрок этиш ва ҳис этишга ундаши, ўргатиши, инсон маънавий дунёси чегараларини тобора кенгайтириши, инсондаги эстетик қарашларни тарбиялаши жиҳатидан келиб чиқиб, шеърлятга юракнинг покланиш воситаси деб қарайди. “Ойбек шеърляти худди шундай асл шеърлятдир. Ҳақиқий шоирнинг истаги ва талаблари ҳамиша халқнинг истак ва талаблари билан ҳамнафас. Шоир ўз асарларида бу истак ва талабларни ўзининг юрак туйғуларига эмақдош қилиб сингдирмоғи лозим.

Адиб ҳақиқий шоир ким деган савол моҳиятини очишга интилади: “Ҳақиқий шоир дунёни ўзгартириш жараёнининг фаол иштирокчисидир. У бутун умри давомида ноҳақликка, жаҳолатга, тенгсизликка қарши курашди... Агар шоир фаолиятининг кадр-қиймати бўлса, у шоирнинг инсон қайғу-изтиробларини тўла англаши, инсониятни оғриқлар чангалидан олиб чиқа олиши ва зулмат қўйнида ёниб турган, тафаккур ва муҳаббат чироғини шамолу бўронлар ҳамласидан асраб, унинг зухурли ёғдусини одамларга етказа билиши билан ўлчанади. Ойбек худди ана шундай асл шоир эди”. Янис Рицоснинг «Асл шоир ёлғиз курашчи бўлиб туюлса-да, аслида у оммавий кураш иштирокчисидир» деган сўзларини келтирар экан, шеърлятнинг ижтимоий томони, албатта, унинг бош хусусияти эмас. Лекин, у энг сўнгги ва белгиловчи кучга эга, деб ҳисоблайди. Шеър шоирнинг шахсий кечинмаларини бузиб чиқа олгандагина, озодлик, ҳақиқат, бахт, ўлим ҳақидаги умумбашарий ўйлар даражасига кўтарилади. Фақат шундагина ижтимоийлик эстетик қарашлар билан кесишади. Ҳақиқий санъатнинг, ҳақиқий шеърлятнинг

охир-аввали ҳам шундадир. Буни Ойбек ўз ижоди билан исбот этгани, унинг ҳаёти шеърларида мужассамлигини тўғри таъкидлайди.

Х.Даврон Ойбек ижодига эҳтиром билан, муҳаббат билан қарайди, унга ўзига хос талқин билан ёндошади. Унинг қуйидаги асосли мулоҳазалари ойбекшуносликни янги талқинлар билан тўлдирishi шубҳасиз: “Ойбек тунни севади. Исми бутун ижодига ярашиқлиғ шоир худди ойдай тўлиб, тун устида туриб уни сергак кузатади. Тун ҳақидаги шеърларининг ажиб фазилати: шоир тунни сукут ва уйку билан эмас, бедорлик ва ҳаракат билан боғлайди. Шоир бедор ва ҳаракатли тунда қуёш юзини кўради. Шоир бизга тирик табиат билан суҳбат қуришга, уни севишга, уни англашга ўргатади.

Юксак чинорлар учи қуёш сочлари билан секин ўйнаши ҳам, япроқлар бетида мудраган ой нурлари ҳам, учган янроқ сасидаги баҳорнинг ёди ҳам юрагимиздан ўтаркан, беиз кетмайди. Ойбек шеърларидаги табиат, кеча, кундуз, майса худди инсон янглиғ нафас олади, нафасимизга нафас қўшади, дилимизга юлдуз бўлиб киради”. Бундай теран талқинлар китобхонни буюк Ойбек ижодига, шеърятига ошно қилиши жиҳатидан аҳамиятлидир.

Х.Даврон Ойбек шеърларини ўқир экан, уни испан шоири Гарсиа Лорка, асримиз бошида француз шеърятининг янги оқимида асос солган улуғ шоир Гийом Аполлинернинг шеърлари билан қиёслайди. Шу билан бирга Ойбекнинг ижодий сабоғи, хусусан, ёш авлод асарларида мукамал кўринишлар бераётгани, Ойбек сабоқлари ҳар кун, ҳар лаҳзада давом этаётганлиги, у бизни бедорликка, ҳаракатга, изланишларга чақираётганлигидан хурсандлигини яширмайди. » Ойбекнинг юраги гиёҳдай содда, тоғдай залворли ҳис- туйғуларга — шеърга тўла эди. У бизга бу ҳаётни, бу дунёни севишни, унинг поклиги, тинчлиги учун курашиш зарурлигини англатди. Виз ундан тарихга, она халқимизга бўлган муҳаббатни ўргандик...Биз ундан қўлимизни, дилимизни пок тутишни ўргандик ва ўрганамиз...”[5,80]. Мақолани яқунлаган мунаққид Х.Даврон шоир Х.Давронга айланади ва Ойбекка бағишланган чиройли, таъсирчан шеърини ўқувчи диққатига ҳавола этади:

Ойбекнинг шеърини далага чиқиб,
Майсага ёнбошлаб ўқимоқ керак.
Ва сокин шивирни — оҳангни уқиб, Ойбекми?
Майсами?— деб толсин юрак.

Х.Давроннинг мазкур шеърдаги “Ойбек — бу ҳайратдан ёрилиб-ёрилиб кетган майсага чўккан тош”, “Ойбек - нури то чумоли кўзига етган дарахтзор устида қуёш” каби оҳорли топилмалар, ташбеҳлар шоир тимсолини кўз олдимизда ёрқин гавдалантиришга хизмат қилади.

Ойбекнинг шеърлари бамисли нигоҳ,
Бу нигоҳ асрорин йўқдир поёни.

Х.Давроннинг Ойбекка бағишланган мақолалари ва шеърларида буюк ўзбек шоирига бўлган улуғ эҳтиром, муҳаббат ва ҳурмат туйғулари қоришиб кетганлиги унинг эстетик қарашлари юксак эканлигидан дарак беради.

Адибнинг бир туркум мақолалари борки, уларни тарихий-маърифий йўналишда ёзилган деб ҳисоблаш мумкин, чунки уларда Ватан, Ватан

чегараси, юртимиз тарихини асраб-авайлаш, маданий меросимиз бўлган тарихий обидаларга муносабат, ўтмишга лоқайд бўлмаслик ҳақидаги куюнчак адибнинг ёниб турган қалбидан отилиб чиққан эҳтиросли мулоҳазалар ўқувчини бефарқ қолдирмайди. Бу силсиладаги мақолаларида тарихий далиллар, афсона ва ривоятлардан фойдаланиш, маърифатга чорлаш туйғулари устуворлиги ёрқин намоён бўлган. Айниқса, тилимизга бағишланган мақолалардаги фикрлар орадан 30 йили ўтибдики, оҳорини йўқотмаган, бугунги кунимизга ҳамоҳанглиги билан ажралиб туради.” Тил — миллат ижодининг кўринишларидан бири. Яна аниқроқ айтадиган бўлсак, тил миллат моҳияти, миллат дили. миллат устунидир. Тил фақат сўз ёки сўзнинг шакли эмас, Тил — ижтимоий ҳаёт, фалсафа, ахлоқ, рух, ҳаяжон. Миллат ижодидаги, яъни унинг адабиёти, санъати, илм-фанидаги ҳар қандай тўсиқ ёки инқироз энг аввало тилда акс этади”[5,38]. Адибнинг тилга нисбатан қилинган ҳар қандай зуғум ҳам ўз навбатида миллат ижодида намоён бўлиши, уни турғунликка бошлаши, турғунлик эса таназулга олиб бориши ҳақидаги мулоҳазалари ҳақлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда. Ўзбек тилининг келажаги шу тилда сўзловчи халқ ижодий тафаккурининг қувватига боғлиқ. Бу тафаккур ҳаракатда экан, ўзбек тилининг келажагига умид билан қарайди танқидчи. Шоир сифатида ҳақиқатни куйидагича тасвирлайди: Ўз тилини унутган халқнинг боғларида ўсган гулларни чирмаб ухлар заҳарли илон. Ўз тилини унутган халқнинг осмонида норламас куёш — нур ўрнида тўкилади тош.

Х.Даврон жаҳон адабиёти, адабий жараёнларини ҳам сергаклик билан кузатади, ўзбек адабиётининг юксалиши учун таржимага эътибор қаратиш зарурлигини таъкидлайди. Унинг “Денгиз япроқлари” мақоласи “жаҳондаги энг гўзал ва баркамол шеърятларнинг бири” япон шеърятни талқинига бағишланган. “Улкан қарағай дарахти сингари илдизлари билан ўтмишга шу қадар чуқур ботганки, тинимсиз кечаётган ҳаёт бўронларидан ларзага тушмай бугунги кунимизгача етиб келди... Бу шеърят - кунчиқар мамлакат фуқаросининг энг нозик ва энг сирли туйғулари битилган кундалик дафтар” деб талқин қилинган мазмунли мақолани ўқир экансиз, адибнинг япон хокку ва танкаларига юксак баҳо бергани яққол кўринади.

Фикрларимизни адибнинг “мен”и ярқ этиб турган эсселари ҳам исботлай олади. Адибнинг тарихий-маърифий бадиалари ўқир эканмиз, уларнинг барчасида муаллифнинг Ватанга, унинг тарихига бўлган эҳтироми, улуғ аجدодларимизнинг нури йўллари ҳақида келажак авлодга ибрат бўладиган воқеа-ҳодисаларни баён этиш истагида қалам тебратганини ҳис этиб турсиз. “Сизу бизнинг Ватанимиз бўлган икки дарё оралигидаги тупроқ тарихи ҳеч қачон тинмаган жанглар тарихи, юртимиз ҳудудларини бузиб кирган босқинчи душманларга қарши кураш тарихи, бу аёвсиз курашлар мобайнида элимиз озодлиги ва равнақи учун жонини аямаган халқ ўғлонлари ва қизлари жасорати тарихидан иборатдир”, - деб ёзади эссенавис.

XX асрнинг 70-80-йилларида Миртемир, А.Мухтор, Ҳ.Ғулом, П.Қодиров, О.Ёқубов ва бошқа санъаткорларнинг бир-бирларига асло ўхшамаган бадиалари майдонга келди. Улар: масаланинг танланиши ва ёритилиши; услубларнинг ранг-баранглиги; маънавий-

ахлоқий, фалсафий-эстетик умумлашмаларнинг салмоғи ва характери нуқтаи назаридан бир-бирларидан ажралиб турадилар. Бу силсилада Х.Давроннинг ўзига хос ўрни борлиги яққол кўринади.

Ўзбек адабиётида яратилган бадиаларни мавзу жиҳатдан учга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Ўтмишнинг улуғ мутафаккирларига бағишланган бадиалар. Бу типга А.Қаюмовнинг «Абу Али ибн Сино», «Беруний», «Алишер Навоий», И.Тимофеевнинг «Беруний», Ш.Султонов ва К.Султоновларнинг «Умар Хайём» (1987), Радий Фишнинг «Жалолоддин Румий» асарларини киритиш мумкин.

2. Машхур шахсларга бағишланган эссе-романлар, академик тарихшунос олим Бўриной Аҳмедовнинг «Улуғбек» ва «Амур Темур», К.Юсуповнинг «Генерал Собир Раҳимов», Б.Рексов ва Т.Седовнинг «Усмон Юсупов», Хуршид Давроннинг Бибиҳоним, Амир Темурга бағишланган асарлари мисол бўла олади.

3. XX аср ўзбек адабиёти ва санъати намоёндаларига бағишланган эссе-романларга Отаёр (Миртемир), Н.Каримов (Ойбек, Ҳ.Олимжон, Чўлпон, Максуд Шайхзода, Усмон Носирга бағишланган)нинг асарлари мисол бўла олади.

Кейинги йилларда бадианинг турлича шаклдаги кўринишлари намоён бўлаётганини ёзувчи Хуршид Давроннинг «Самарқанд хаёли» китобига киритилган тарихий ва маърифий бадиалар яққол кўрсатади. Унинг 1995 йилда чоп этилган «Соҳибқирон набираси» китобига ҳам тарихий-маърифий бадиалар киритилган.

«Бибиҳоним қиссаси ёки тугамаган достон» асари ҳам бадиа деб аталган бўлиб, унда эссега хос синкретиклик: образлилик билан бирга турли фанний-илмий омиллар, статистикарақамлар, тарихий ва биографик маълумотлар, хуллас, кўп соҳалардан далил ва мантикий воситалар келтирилади. Шахсий мулоҳаза бадида муаллиф «мен»ининг қуввати, савия доираси, ҳаётининг тажрибаси, ҳикматгўйлик маҳорати, тафаккур қобилиятини кўрсатиб туради. зеро, бу жанрга кўпинча фалсафага мойил мулоҳазакор носирлар мурожаат қиладиларки, Х.Давронни ҳам шу силсилага мансуб дейиш мумкин.

Адибнинг «Тарих — бу қуёшга ўхшайди. Унга пешвоз қараб юрсанг, пешонанг ёруғ, йўлинг порлоқ, кўзларинг нурли бўлади. Унга орқа ўгирсанг, фақат соянгни кўрасан, холос» деган мулоҳазалари тарихий-маърифий бадиаларидан қизил ип бўлиб ўтади. Уларда - Бибиҳоним бўладими, Амир Темур, Алишер Навоий, Бобур бўладими – барчасида аждодлар тарихи, улар қолдирган меросни ҳақли равишда қуёшга ўхшатиши бежиз эмас. Чунки буюк аждодларимиз қуёш бўлиб, нафақат ҳозирги ёшлар, балки келажак авлод йўлларини ҳам ёритиб туришига ишора қилинади.

Эссе импровизация (бадиҳагўйлик) асосида дунёга келадиган адабий- танқидий жанр бўлиб, ўтмишда яшаган буюк инсонлар, адабиёт тарихи ва ҳозирги адабий жараённинг муайян муаммолари тўғрисида мушоҳада ва муҳокамалар мажмуи саналади. Шу жиҳатдан қараганда Х.Даврон бадиалари кўпроқ тарихий шахсларга, улар ҳаётининг қоронғу томонларини ёритишга бағишлангани билан ажралиб туради. Масалан, «Бибиҳоним қиссаси ёки тугамаган достон» бадиаси Амир

Темурнинг севиқли рафикаси Сароймулкхонимга бағишланган. 34 қисмдан иборат бўлган бадида лавҳалар алмашиб туради: муаллиф гоҳ тарихга мурожаат қилиб, буюк малика ҳақидаги афсоналарга ўрин беради, гоҳ ҳозирги замонга қайтиб, Бибихонимнинг мўмиёланган жасади тақдири ва у билан боғлиқ инсонлар хотираларига тўхталади, гоҳ Самарқандда Темур қурдирган иморатлар тарихи, соҳибқирон ҳаёти билан боғлиқ воқеаларни ҳам шарҳлаб ўтади. Музей ходими Юсуповнинг фидойилиги, ўз ишига ҳаддан ташқари масъулият билан қараши, малика тобутини ўз ўрнига қўйиши учун қилган саъй ҳаракатлари, охирида фожиага учраши таъсирчан лавҳаларда тасвирланади.

Эссе жанрида ижод этувчи санъаткорнинг адабий ўйлари, тарих сирларидан воқиф этувчи бадиалари адабийлик ва эмоционаллик билан чатишиб кетган фикр-мулоҳазаларининг кўркем синтезини ташкил этади. Бу жиҳатдан, айниқса, Х. Давроннинг бадиаларини алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин. Зотан, бадиа жанрининг асосий хусусиятларидан бири- ҳиссий тафаккурнинг теран намоён бўлишидир.

Эсседа адабиётшуносликнинг турли соҳаларидаги даъво ва хулосалардан фойдаланиш орқали муаллиф ўзининг шахсий қарашларини далиллашга интилади. Муаллиф ҳар бир воқеа-ҳодисани тасвирлар экан, унга ўзининг муносабатини билдириб ўтишга ҳаракат қилади, ҳисларини китобхондан яширмайди, баъзи ўринларда илмий далиллар, табат тасвирлари, баъзида публицистик рух, ўқувчига мурожаат, хотиралар, баъзан эса ҳис-ҳаяжонга тўла бадиий тафаккур кенгликларига дуч келамиз: “Сиз умрингизда бирон марта боғда яшаб, баҳор кириб келишини кузатганмисиз?” ёки “Атрофимдан автолар эмас, совут кўтарган, эгнидаги жавшанларни ялтиратиб турган алпкелбатли суворийлар, мадрасадан сабоқ олиб қайтаётган, бошларига оппоқ салла ўраган, оппоқ чакмонлар кийган талабалар ўтар, бозордан қайтаётган қарияларнинг юзи кенгиллашган эшаклари ҳорғин йўртарди...” [6,13]. Кўринадики, эссенависнинг хаёлотли ўқувчини ҳам олис тарихнинг сирли, сеҳрли йўлларига олиб чиқаётгандек туюлади. “Эссеист учун яхши ҳикоячи, чуқур мушоҳада юритувчи файласуф, чин юракдан дардлашадиган суҳбатдош, ахлоқ ўқитувчиси бўлиш, умуман, шарт эмас ва айни замонда бу қобилиятларнинг барчаси унинг учун етарли эмас. Тафаккур кучи билан у файласуфга, тасаввурининг ёрқинлиги билан рассомлар ва ёзувчиларга, иқдорининг очиклиги билан иқдорнома ва кундалиқлар муаллифларига ўхшаб кетади. Эссеист учун, энг муҳими бу қобилиятларнинг барчасининг табиий алоқаси, ўзининг шахсий тажрибаларида билимнинг турли қирраларини марказлаштиришдир” [12,129]. Шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, Х. Даврон тарихга тарихчи ва файласуф кўзи билан қараб баҳо беради, рассомлардек афсоналар, ривоятлар дунёсидан туриб, тарихий шахслар образини чизади. Бугунги кун муаммоларини, ижтимоий-сиёсий --ғоялар дунёсида ҳаётни публицист кўзи билан кузатади, аждодларимизнинг фожиали ҳаёти, аччиқ қисмати ҳақидаги аниқ далилларни ҳам келтиради. Энг муҳими, бизни мозий сирлари билан ошно этади, қалбимизга яқин тарихий шахслар образини яратади. Тарихий-маърифий бадиаларни ўқир экан, китобхон адибнинг Ватан, тарих ҳақидаги ҳаяжонли туйғуларига янада яқин бўлади. Мунаққид ва

адиб Х.Давроннинг эссенависликдаги ютуғи ҳам мана шунда.

Хулоса. Адибнинг “Аждодлар ёди” деб номланган публицистик мақоласида “Ватан нима демак? Бу ўз хатти-ҳаракатини муайян майдонда камолга етказган ва етказаётган бус-бутун халқ тарихи, яъни халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажагидир. Бу миллатнинг ранг-баранг маданияти, илму фани, тили ва дини, феъл-атвори ва анъаналари, бу унинг таракқиётидаги муҳим босқичлар, мағлубиятлар ва ғалабалар, бу унинг ботир ўғлонлари жасорати, донишмад фарзандлари фаолиятидир” деб ёзади.

Хулоса қилиб айтганда, адибнинг адабий-эстетик қарашларини ҳаёт, адабиёт, шоир ва шеърят, жамият олдидаги бурч, ижод масъулияти, ўтмиш сабоқлари, тарихдан ўрганиш, буюк шахслар ҳаётидан ибрат олиш, Ватан олдидаги қарздорлик ҳисси, ўзлигимизни англаш, қадриятларга содиқлик каби кўркем мулоҳазаларнинг синтези ташкил этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ахмедова Ш. Ўзбек адабий танқидчилиги жанрлари. Тошкент. “Фан”. 2008. 146 б.
2. Akhmedova S. N., Khudoykulova M. Development of Literary Critical Debate Genre. – 2021.
3. Ахмедова Ш. Н., Норова Н. О РАЗВИТИИ И ХАРАКТЕРЕ ЖАНРА РЕЦЕНЗИИ //International scientific journal. – 2016. – С. 37. 8. Akhmedova Shoiria Nematovna, “UZBEK LITERARY CRITICAL GENRES AS A SYSTEM”, IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 6, no. TITFL, pp. 45-51, Apr. 2021.
4. Nazarov B. et al. History of Uzbek Literary Criticism //Textbook. Tashkent,» Wing of the Tafakkur. – 2012.
5. Хуршид Даврон. Самарқанд хаёли. Тошкент. «Камалак», 1991. 320 б.
6. Хуршид Даврон. Соҳибқирон набираси. Тошкент. «Шарқ НМАК», 1995. 383 б.
7. Saidburhonovna K. N., Ne’matovna A. S. Style and skill: Critic’s artistic ability //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – Т. 8. – №. 9 S3. – С. 1245-1250.
8. Saidburhonovna K. N. Literary And Educational Conversation, Dedicated Babur //JournalNX. – С. 102-105. 27. Kadirova N. S. CRITICAL STYLE AND GENRE DIVERSITY //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – С. 428-433.
9. Khudoykulova M. A. THE DEVELOPMENT OF THE CONTROVERSIAL ARTICLE GENRE IN THE 20 YEARS OF XX CENTURY //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 1. – С. 231-237.
10. Davronova S. EASTERN AND WESTERN LITERARY TRADITION IN THE MODERN UZBEK NOVELS //World science. – 2016. – Т. 4. – №. 5 (9).
11. Sharipova L. Literary yor-yor //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 4. – С. 218-222.
12. Эпштейн М. Законы свободного жанра. Вопросы литературы. 1987, №7, с.129 -140.